

A regionális nyelvhasználati különbségek érzékelésének kérdéséhez

Lukács Csilla

1. Bevezetés

Tanulmányomban nyelvjárási elsődleges anyanyelv-változatú, illetőleg nyelvjárási környezetű székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatát/tudatosságát vizsgálom kérdőíves gyűjtésem alapján, éspedig az alábbi szempontokból:

1. A tanulók érzékelnek-e különbséget: saját kistérségük, kistájuk településeinek nyelvhasználata között, az anyaországi és a székelyföldi beszédmód között, valamint a magyarországi és a székelyföldi rádió- és tévéadások bemondóinak a nyelvhasználata között?
2. Képesek-e behatárolni egy másik tájegységről való magyarajkú személy származási helyét?
3. Ismernek-e nyelvi alapú falucsúfolókat?

Mivel a tudati tényezők nagymértékben befolyásolják a nyelvi viselkedést, a nyelvjárási tudatosság vizsgálata különösen fontos kisebbségi beszélőközösségekben, hiszen sok esetben a nyelvjárás az egyetlen biztosan birtokolt anyanyelvi változat. Ilyen körülmények között az anyanyelv jövője múlhat a nyelvhasználók nyelvjárási tudatosságán.

2. Az empirikus kutatás leírása

A vizsgálati minta kiválasztásánál rétegzett mintavételi eljárást alkalmaztam: 2006 tavaszán két székelyföldi megye (Hargita és Kovászna) négy városának (Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Kovászna) hét középiskolájában osztottam ki a kérdőíveket. Mindegyik városban egy jóhírű elméleti és egy átlagos szakközépiskola 9. és 12. évfolyamos tanulói vettek részt a fel-

mérésben (N=514). Minden esetben igyekeztem a teljes osztályt bevonni a ki-kérdezésbe.

Az adatokat az SPSS 13.0 verziójával dolgoztam fel. Feltételeztem, hogy a tanulók nyelvi érzékenysége és nyelvi tudatossága összefüggést mutat bizonyos szociológiai változókkal, ezért – az adatfeldolgozás során – ezen változók közötti szignifikáns különbségekre összpontosítottam. Ehhez nyújtott segítséget a khi-négyzet próba elvégzése.

A vizsgálati módszer alapját képező 45 (nyílt és zárt) kérdésből álló kérdőív tartalmi összetétele két résztémát foglal magába: 1) a tanulók nyelvi értékítéletére, nyelvi attitűdjére, valamint 2) a nyelvhasználati szokásaikra, a nyelvhasználat tudatosságára vonatkozó kérdéseket. Ugyanakkor kiegészül, harmadik egységként, egy 25 kijelentést felölelő attitűdsorral.

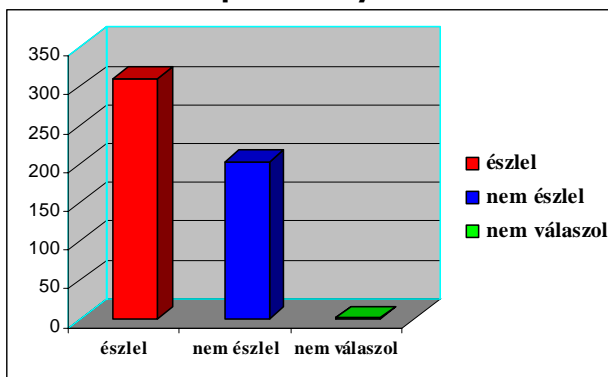
3. Az eredmények bemutatása

Jelen tanulmányban öt kérdés eredményeit mutatom be.

3.1. A területi nyelvváltozatok különbségeinek érzékelése

Az első kérdésre („Észlelsz-e különbséget a lakóhelyed és a szomszéd települések magyar beszéde között?”) adott válaszok azt bizonyítják, hogy az adatközlők **60,3%**-a (N=310) észlel, 39,5%-a (N=203) viszont nem érzékel különbséget a saját lakóhelye és a szomszéd települések magyar beszéde között. 0,2% (N=1) nem válaszolt a kérdésre (lásd 1. ábra; N = 514).

1. ábra: A lakóhely és a szomszéd települések nyelvhasználati különbségének érzékelése

A tanulók válaszaiból megtudhatjuk, hogy mely nyelvi jelenségek a legszembetűnőbbek, illetve mely változatokat tartják jónak, helyesnek, követendőnek, netán csúnyának, furcsának. Az érzékelt eltérések megoszlási gyakoriságát csökkenő sorrendben ismertetem, példákat idézek tőlük.

Előfeltevéseimnek megfelelően a **hangtani sajátosságokat** – főként a magánhangzók kiejtési különbségeit – érzékelik a leginkább a tanulók (l. Kiss 1990: 43, vö. Végh 1972: 98–99), éspedig:

1. az e fonéma különböző realizációit:

- a) leggyakrabban a nyílt e és zárt ě különbségeit: *„Az e hangot nem egyformán ejtik ki Csíkszeredában, Udvarhelyen, Lövétén és Szentegyházán sem”, „keksz, flekken és a meccs vagy az Ernő mind másfajta e betű”*
- b) hangszínárnyalat tekintetében az e nyíltabb realizációját (ä) is felismerik: *„Vannak települések ahol á betüsen ejtik ki a szavakat: Szárátsz-e?”, „A szomszéd települések között nagyon nagy az eltérés, pl. Udvarhelyen a zárt e-t használják, míg Csíkban és a környéki falvakban az á betű ejtéséhez hasonló”, „Á mint Elemér”*
- c) a fonémagyakoriság jelenségei közül az ö-zést érzékelik: *„Szentegyházán az e betű helyett ö betűt mondanak”, „Udvarhely környékén ö betüsen beszélnek, míg Csíkszeredában nem”, „Barót és Erdővidék környékén nagyon ö betüsön beszélnek, pl. embör, Barót” „Vannak szomszéd települések, ahol inkább ö betüsön beszélgetnek”.*

A szókincsbeli különbségek közül a legtöbben a *pityóka* 'burgonya' névbeli tájszót nevezik meg, amely 42-szer fordul elő; ezt követik a *fészi* 'fejsze' és *vider* 'veder' alaki tájszavak, amelyek 15-ször, illetve 13-szor fordulnak elő.

A szláv eredetű, román nyelvből átvett *murok* 'sárgarépa' a második helyet foglalja el a gyakorisági rangsorban, a *pityóka* tájszó után következik, ugyanis 16-szor említik. A *vinete*, *vinetta* 'padlizsán' román eredetű alakváltozatok 9-szer fordulnak elő. Azonban sem a *murok*, sem a *vinete/vinetta* esetében nem említik meg a román nyelvből való kölcsönzést, ugyanis kevésbé érzékelik az átvételt, hiszen ezen transzilván jellegű elemek mélyen beépültek az erdélyi magyar szóhasználatba, szókincsbe.

A román nyelvi interferenciákra, az elrománosodásra csupán néhányan utaltak: „*Pl. a Marosvásárhely körüli magyarok sokkal több románból átvett szót használnak és teljesen más a hangsúlyuk (mintha nem is az anyanyelvük lenne)*”, „*Brassóban az akcentus romános és sok román szó, kifejezés csúfítja a magyar beszédet*”.

A **valódi tájszavak** közül gyakoriak: *bankus* 'boszorkány', *csalóka*, *csencsó*, *gugola*, *bencsóka*, *silóka* 'fenyőtoboz', *lajtorja* 'létra', *bütü* 'sarok', *fuszulyka* 'bab'.

Az **alaki tájszavak** közül a leggyakoribbak: *borjú* 'bornyú', *csihán*, *csihány*, *csolán* 'csalán', *csürke* 'csirke', *estáló* 'istálló', *esztet*, *asztat*, *asztot* 'ezt, azt', *hezzám* 'hozzám', *hiu* 'padlás', *kúdulni* 'koldulni', *pityóka cira* 'burgonya csírája', *osztán* 'asztán', *mensz* 'mégy, mész', *szereda* 'szerda', *ugorka* 'uborka'.

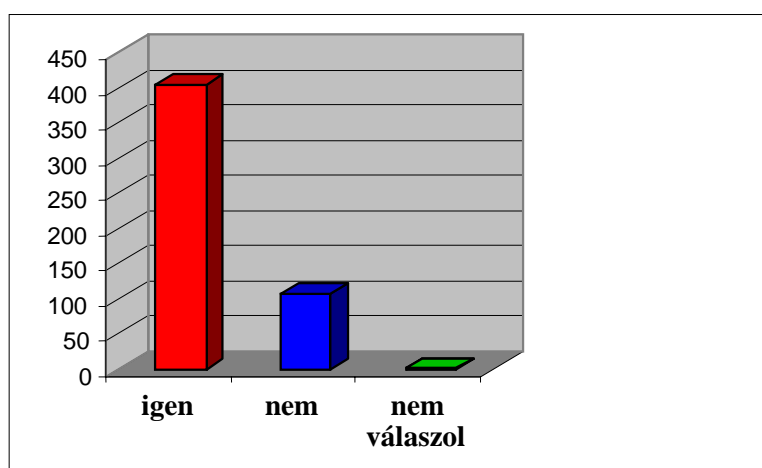
Néhányan az érzékelt változatokat a település megnevezésével is szemléltetik: „*Például a sehova szót Remetén suba és Csomafalván suvának is szokták mondani*”, „*Tamásfalván hétfő helyett hetfüt, evett helyett ettet használnak*”, „*A nagyszüleim Krizbán hetfűnek mondják a hétfőt és a tejnek is téjt mondanak*”.

Jelentésbeli tájszavak: „*»Csapd el« itt Csíkban azt is jelenti, hogy engedd el, míg máshol az állatokat szokták elcsapni*”, *cefre* 'kislány', *tészta* 'sütemény', „*A karabély egy bizonyos fajta szekér megnevezése, amit Ditróban nem használnak (mármint a kifejezést)*”.

3.2. A nyelvhasználat és a származási hely felismerése

A következő kérdés („Előfordult-e, hogy a beszéde alapján be tudtad határolni egy máshonnan való magyar anyanyelvű személy származási helyét?”) eredményei azt tanúsítják (l. 2. ábra), hogy a tanulók **78,3%-a** (N=405) képes behatárolni – beszédmódja alapján – egy magyarajkú személy származási helyét.

2. ábra: A nyelvhasználat és a származási hely felismerése (N=514)

E kérdés esetében is a legtöbben a **kiejtésbeli eltérésekből** ítélik meg egy beszélő származási helyét:

- a **kiejtésbeli különbségekre** 90 tanuló utalt: „a kiejtéséből rögtön rá lehet jönni, hogy hová valósi, meg aztán a magánhangzó formálása is ismertetőjegy”, „Az a és e betűk különleges kiejtéséből”, „Ha falusi, akkor az e és ö betűs beszédről”;
- a **beszédhangsúlyból** és az **akcentusból** állapítják meg (N=83): „Az akcentusából és a használt szavakból rá lehet jönni, hogy milyen településről való”, „A hanglejtés, hangsúly szerint igen jól el lehet határolni”;

- **tájszavak** alapján (N=40): *„Jellegzetes a különböző vidékeken élőknek a tájszólása”, „Minden vidéknek megvan a maga szójárása”, „Különböző tájszavakat használt, s így kivehető volt, hogy az illető falusi”.*

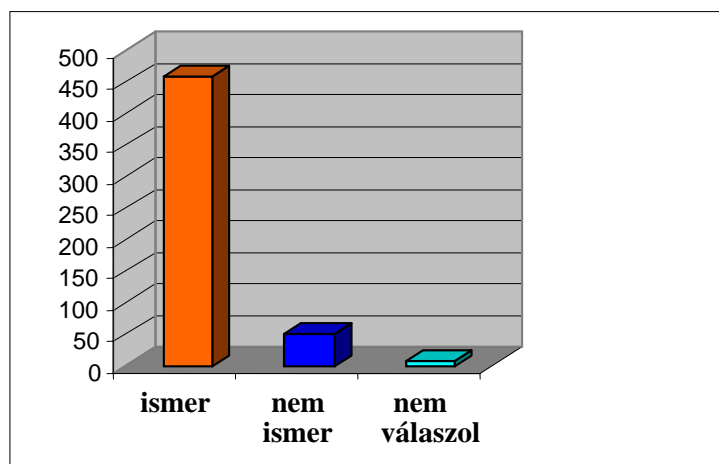
Konkrét települések nyelvhasználatát jellemzik:

„Csíkszeredában a »teli szájas« beszéd jellemző, Gyergyóremetén pedig a »cserepes« beszéd, ami egyenlő a hangos, zadaros szöveggel.” „A kézdivásárhelyiek a -val, -vel ragot nem hasonlva használják, hanem ki-mondják pl. tollval, kenyérvél.” „Ahogyan kiejti a szavakat, nagyon könnyű a Csík és Vásárhely környéki beszélőket felismerni egy pár szó hallata után.” „Amikor személynevek előtt valaki használja az »a« névelőt, rögtön tudom, hogy az illető Magyarország területéről érkezett.” „Pl. Újfaluban nyolc helyett nyöcat mondanak, vagyis ö betüsen beszélnek.” „A Marosvásrhely és környékén élő emberek az e betűnek egy kellemesebb formáját használják. Gyengébben ejtik, erről ismerem fel.”

3.3. A magyarországi és a székelyföldi nyelvhasználat különbségeinek megnevezése

A harmadik kérdés („Ismersz-e olyan szavakat, kifejezéseket, amelyeket Székelyföldön másképpen mondanak, mint Magyarországon?") eredményeiből egyértelműen kitűnik az adatközlők nyelvi érzékenysége az anyaországi nyelvváltozatok iránt, ugyanis **88,8%**-uk (N=459) ismer olyan szavakat, kifejezéseket, amelyek különböznek a székelyföldi nyelvhasználatától (l. 3. ábra).

3. ábra: Az anyaországi és a székelyföldi nyelvhasználat különbségeinek megnevezése

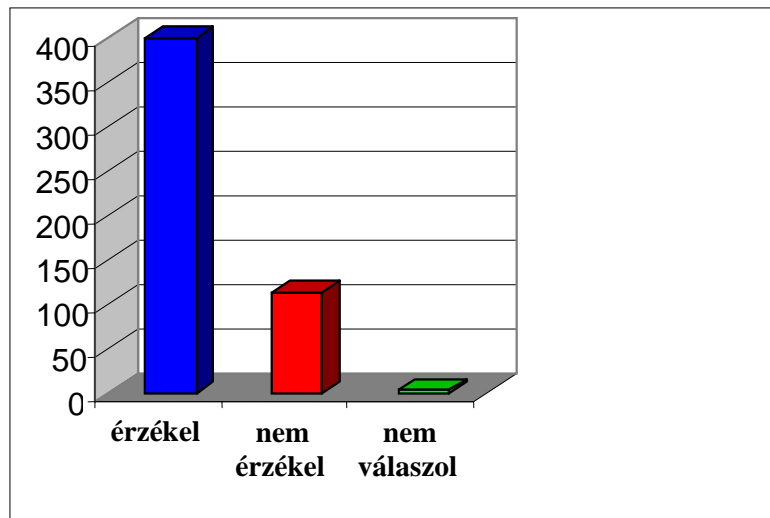

Az első kérdés eredményeihez hasonló adatokat kaptam: a *pityóka* 'burgonya' valódi tájszót említették a legtöbben (N=258; 49,9%), a *murok* 'sárgarépa' és a *vinete/vinetta* 'padlizsán' román átvételeket 164-en (31,7%), illetve 148-an (19%). Az alaki tájszavak közül a leggyakoribbak a *fuszulyka* 'bab' (N=9), valamint a *fészi* 'fejsze' (N=5), amelyeket csupán 14 tanuló említett meg. Láthatjuk, hogy az anyaországi/székelyföldi nyelvhasználat szembeállításakor jelentős számban a román nyelvi interferenciákat tekintik kirívó különbségeknek.

3.4. A magyarországi, valamint a székelyföldi rádió- és tévémondók nyelvhasználatára közötti eltérés érzékelése

A nyelvi/nyelvjárási tudat/tudatosság feltárását szolgáló (l. Kiss 2001: 214) következő kérdés („Látsz-e különbséget a magyarországi, valamint a székelyföldi magyar rádió- és tévéadások bemondóinak a nyelvhasználatuk között?”) a magyarországi, valamint a székelyföldi magyar rádió- és tévéadások bemondóinak nyelvhasználatára vonatkozik. A tanulók **77,4%-a** (N=400) különbséget érzékel közöttük (l. 4. ábra).

4. ábra: A magyarországi, illetve a székelyföldi rádió- és tévébemondók nyelvhasználatára közölte eltérés érzékelése

A továbbiakban a kérdés alpontjaként értékelniük kellett négy attitűdkijelentést. A legtöbben (43,3%, N=224), azzal az állítással értenek egyet, amely szerint: „A székelyföldi bemondók tájszavakat is használnak.” 39,35% (N=203) úgy gondolja, hogy „A magyarországiak választékosabban beszélnek.” Csak 23,2% (N=120) tartja szebbnek a székelyföldi bemondók kiejtését. A tanulók 10,1%-a szerint (N=52) a székelyföldi bemondók „urizálva” beszélnek.

3.5. Nyelvi alapú falucsúfolók ismerete

Az utolsó kérdésben a nyelvjárási beszélők „nyelvi kreativitásának, humorérzékének, jó megfigyelőképességének” (Hegedűs 2001: 395) bizonyítékára kérdeztem rá, és pedig a falucsúfolókra. Kiderült, hogy csupán a tanulók **24,2%-a** (N=125) ismer falucsúfolókat.

Többnyire nem a nyelvhasználatot, hanem egyéb tulajdonságokat (l. példákat Végh 1959: 36–37, Kiss: 1981: 26, Kiss 2001: 214–215) kigúnyoló szóláshasonlatokat, értelmezett szókapcsolatokat, mondókákat, szólásokat írtak: „Úgy gyúródsz, mint a csomafalviak az üres buszon”, „A csomafalviak bognyesők”, „A remeteiekre azt mondják, hogy olyan durvák, hogy a vatta-

cukrot bicskával eszik", „A szárhegyiek a káposztások, a ditróiak pedig a bozsások”, „Madaras, hol a pap is fazekas”, „Remetei, ne higgy neki, minden kertnek verjed neki!”, „Szárhegy, Ditró, Remete, Gyergyóváros szemete”, „Gyergyó, Ditró, Remete, Alfalunak szemete”, „a lázárfalviak káposztások”, „Bű Barátos, tetves Telek, kalán lábú Páké”, „Újfalusiak: verttejesek, Sepsibükszádiak: mezgések”, „Nagytusnádiak égett hátúak; Madéfalviak hagymások”, „Csatószegiek laskások, Csíksimoniak malátások”, „Lövétéiek sósfejűek, a csíkiak deszkások”.

Nyelvi alapú falucsúfolók a következők: „Szokták kérdezni a Homoród-almásiaktól: »Hogy tájálnak az ámási táhánák?«; a gyergyóiak azért gúnyolják a csíkiakat, mivel beszédükben nem illeszkedik a *-val/-vel* határozórag: „Hat ökörvel, szekerverl,/Bé Gyergyóba edényvel”. Ezt a falucsúfolót már 1905-ben lejegyezték a *Magyar Nyelvőrben* (Gencsy 1905: 86), 1959-ben Végh József is megemlíti az *Őrségi és hetési nyelvatlásában* (1959: 38). Úgy tűnik, hogy aktívan fennmaradt a 21. század fiatal generációjának kollektív emlékezetében is, hiszen nagyon sokan idézték.

A csíkiak sem hagyják magukat, ők meg így csúfolják nyelvjárásuk miatt a gyergyóiakat (ahol a *j* mássalhangzótöbbletként jelenik meg): „Ne hújza, mer elszakajza, s ha elszakajza, hogy bogojza hojza?”; a keresztúriakat ö-zésük miatt gúnyolják: „mögön a högyön lábujjhögyön, hogy hamarább lögyön”; az *e* fonéma variációt is érzékeltetik: „Az udvarhelyi kérdezi: Émentél-e? Válaszol a csíki: Ál. Udvarhelyi: Él? Csíki: Ál.”, az *e* nyíltabb realizációja miatt a sepsiszentgyörgyieket így emlegetik: „Szángyörgyiek: »hogy vagy, ámber?«”. A kászoni és környéki nyelvhasználókat diftongusos kiejtésük miatt „*píepes körtések*”-nek nevezik. A csángók kétnyelvűségére/kevertnyelvűségére utalnak az alábbi megjegyzések: „A csángóknál fele apă, fele víz”, „Deschide ablakul, să vină levegőül” ('Nyisd ki az ablakot, hogy jöjjön a levegő!')

4. Következtetések

Az adatok statisztikai feldolgozása során folyamatosan a szociológiai változók, illetve a kérdésekre adott válaszok összefüggéseire koncentráltam. Az eredmények alapján megállapítható, hogy jelentős válaszkülönbségek mutatkoztak (a khi-négyzet próba alapján) némely szociológiai változóval kapcsolatban. Ezen változók esetében a khi-négyzet próba értéke 0,05-nél kisebb, azaz a válaszok közötti különbség nem véletlenszerű.

Az elemzett öt kérdés adatai alapján megvizsgáltam, mely szignifikáns változók előfordulása a leggyakoribb. Ezek az alábbiak (a változók értékeit az első kérdés alapján szemléltetem):

1. A nyelvjárásban, illetve köznyelven (regionális köznyelven) beszélők megoszlása: ez valójában nem szociológiai változó, azonban négy kérdés esetében szignifikáns különbség mutatkozik az önmagukat nyelvjárási beszélőknek is, illetve a csak köznyelven beszélőknek vallott adatközlők választai között. A nyelvjárásban beszélők sokkal jobban felismerik a nyelvhasználatok közötti különbségeket, mint az önmagukat csupán köznyelvi beszélőknek vallott társaik (1. kérdésnél a szignifikancia értéke: $p=0,029$; 2.: $p=0,00$; 3.: $p=0,033$; 4.: $p=0,049$.)

2. A középiskolások megyék szerinti megoszlása: a válaszok alapján a tanulók két csoportba sorolhatók, éspedig a lakóhelyük megyék szerinti megoszlása alapján ($p=0,018$), ugyanis a Hargita megyei tanulók (65,6%; $N=183$) jobban felismerik a nyelvváltozatok közötti különbségeket, mint a Kovászna megyeiek (54%; $N=127$).

3. A tanulók lakóhelyének típusa szerint: a városi tanulók nyelvértéke kifinomultabb, közülük 66,7% ($N=226$), míg a falun élő tanulóknak csak a 48,3%-a ($N=84$) ismeri fel a különbségeket ($p=0,01$).

4. A félévi osztályzat magyar nyelvből és irodalomból: a nagyon jó és közepes tanulók érzékelik a leginkább a nyelvhasználati különbségeket

($p=0,017$; 66,2%, $N=129$ =kitűnő, valamint 61,2%, $N=148$ =közepes), a legkevésbé a rossz tanulók (47,3%, $N=26$).

5. **A továbbtanulási szándék:** azok közül, akik egyetemen, illetve főiskolán szeretnék folytatni tanulmányaikat, többen felismerik a kirívó nyelvi jelenségeket ($p=0,021$).

5. Összefoglalás

Annak ellenére, hogy csupán néhányan tudták szakkifejezéssel megnevezni az észlelt jelenségeket, összességében kijelenthetjük, hogy a székelyföldi középiskolások jól érzékelik a nyelvjárásuk és a köznyelv, valamint a regionális nyelvváltozatok közötti különbségeket. A tanulók által felismert/vagy észrevétlen nyelvjárási sajátosságokból pedig következtethetünk azokra a jelenségekre, amelyek visszaszorulóban vannak, vagy éppen a regionális köznyelviség részeivé válnak.

Irodalom

- Gencsy István 1905. A gyergyói nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr*. 29: 80–86.
- Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárás szókészlet és vizsgálata. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 375–408.
- Kiss Jenő 1981. *Nyelvjárás tanulmányok*. Budapest: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 159.
- Kiss Jenő 1990. Gondolatok a kommunikatív dialektológiáról. In: Szabó Géza (szerk.): *II. Dialektológiai szimpozion*. Veszprém: VEAB. 37–46.
- Kiss Jenő 2001. A nyelvjárás tudat. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 210–217.
- Végh József 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Végh József 1972. Magyar nyelvjárás magnetofon-felvételeink elemzése. *Magyar Nyelv*. 67: 95–102.

Summary

Perception of Differences in Regional Language Usage

The present study discusses problems related to applied dialectology and sociolinguistics, specifically that of vernacular linguistic usage and that of the linguistic/dialectal consciousness and linguistic sensitivity of students leaving in a dialectical environment.

The results of our empirical study show that Hungarian pupils leaving in Szekler land have a strong linguistic sensitivity. Although only a limited number of the high school students participating in our study were able to denominate with technical terms the recognized phenomena, generally it was observed that they perceive correctly the differences between their dialect and the (regional) colloquial Hungarian language. From the recognized/or unnoticed dialectical peculiarities of the pupils we can deduce those phenomena which are fading away or are just becoming parts of the regional vernacular.